

VILÁG- TÖRTÉNET

13. (45.) évfolyam 2023. 4.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **TÚRÓCZITAMÁS**
SPANYOL-JAPÁN KAPCSOLATKERESÉS
II. FÜLÖP URALMA IDEJÉN
- **BENCZE ANDRÁS**
OROSZ-AMERIKA TÖRTÉNETE
- **KURDI KRISZTINA**
SZOLGÁLAT ÉS BIRODALMI PATRIOTIZMUS
- **KOVÁCS BÁLINT**
ANTROPOLÓGIAI JEGYEK ÉS BŰNBAKKÉPZÉS
- **OLOSZ LEVENTE**
A MAGYAR BORKERESKEDELEM SIKEREI ÉS KUDARCAI
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN
- **SZEMLE**
ROBERT PICHLER, GYÓNI GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Expanzió és berendezkedés (Bíró László)	481
<i>Tanulmányok</i>	
Túróczi Tamás: Spanyol–japán kapcsolatkeresés II. Fülöp uralma idején	487
Bencze András: Orosz–Amerika története	513
Kurdi Krisztina: Szolgálat és birodalmi patriotizmus. Bredeczky Sámuel evangélikus lelkész galíciai munkássága	533
Vajda Zoltán: Thomas Jefferson és a szegénység problémája az Egyesült Államokban republikánus kontextusban	553
Kovács Bálint: Antropológiai jegyek és bűnbakképzés. Örmények a fajelmélet diskurzusában	571
Sáfi Csaba: Etnikai alapú politika vagy együttműködés? Eltérő politikai lehetőségek az ukrain orosz politikában	593
<i>Műhely</i>	
Olosz Levente: A magyar borkereskedelem sikerei és kudarcai az első világháború idején	611
<i>Szemle</i>	
Fejezetek az albán–magyar kapcsolatok történetéből (Robert Pichler)	639
Oroszország északisága (Gyóni Gábor)	645

A magyar borkereskedelem sikerei és kudarcai az első világháború idején

Számos írás foglalkozott már a magyar bor fontosságával az ország külkereskedelmében, elsősorban a középkor végére és az újkorra koncentrálva, amikor is a bor számottevően hozzájárult az ország kincstárának gyarapodásához, emellett a bortermelő régiók gazdasági-társadalmi fejlődésére is jelentős hatással volt.¹ A bor különös kereskedelmi jelentősége Magyarország újkori történelmében csak egyszer, egy rövid időre mutatkozott meg, mégpedig az első világháború idején. Ez meghökkenítőnek tűnhet, mivel a nagy háborút a gazdaságtörténet – John Maynard Keynes nyomán – általában olyan időszaként szokta jellemezni, amikor az egyes gazdaságok elszigetelődtek, és a globális kereskedelem félbeszakadt.² Mindazonáltal a legújabb elemzések némileg árnyalják ezt az álláspontot, inkább a gazdasági és pénzügyi viszonyok átrendeződését és a katonai tömbök közötti árucseré-forgalom – konfliktusokkal tarkított – felértékelődését hangsúlyozzák.³

A magyar borkereskedelem is ebbe az átalakuló piaci folyamatba illeszkedik, amikor is a bor különböző okokból felértékelődött. Tanulmányomban elsősorban a borkivitelnek a nemzetgazdaságban játszott egyre fontosabb szerepét tekintem át, kiemelve azokat az érdekkonfliktusokat, amelyek a nemzetközi és a hazai érintettek között kialakultak. Kiemelt helyet kap Németország mint katonai szövetséges, egyúttal gazdasági és geopolitikai konkurens magatartása, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia Ukrajnával kapcsolatos gazdasági érdekei. A szembenállás nemcsak a nemzetközi, bilaterális szinten volt jelen, hanem a vámunióban és belföldön is, ahol a hazai bortermelők és borkereskedők a változó nemzetközi és hazai piaci környezetben igyekeztek érdekeiket érvényesíteni, mindeközben meg kellett küzdeniük a kormány centralizáló szándékával is. Az érdekellentétek heveségét és a kormányzati beavatkozások drasztikus formáját a borkereskedelemben rejlő anyagi érdekek táplálták, ezért a dolgozat arra is reflektálni kíván, hogy a bor szabad kereskedelme miként szolgálta a termelőket, a kereskedőket és a bankelit meggazdagodá-

* A szerző az Erőszakutató Intézet tudományos munkatársa (1048 Budapest, Farkasrúd utca 9., olosz@eroszakutatas.hu) és a Holokauszt Emlékközpont kutatója.

1 Komoróczy, 1944; Balassa, 1975; V. Molnár, 1998; Szakály, 2000; Orosz, 2009; Pósnán, 2018; Bozzay, 2018; Tózsza-Rigó, 2018.

2 Keynes, 1920. 25–26.; Berend, 2008. 47., 52.; Feinstein–Temin–Toniolo, 2008. 22–25.

3 Tooze–Fertik, 2014. 215–224.; Rigó, 2022. 67–75.

sát, valamint a kormány milyen stratégiákkal kívánt részesülni a haszonból. Bár a borkereskedelem gyors átalakulása hatványozottan érezte hatását egyes bortermelő vidékek társadalmában, e tanulmány kerete nem ad lehetőséget annak mélyebb elemzésére.

A Kereskedelemügyi Minisztérium elpusztult iratanyagainak hiányában a kereskedelemben szintén érintett Pénzügyminisztérium, Földművelésügyi Minisztérium, más kereskedelmi intézmények (például kereskedelmi kamarák) anyagára hagyatkozom. Ezenfelül kiemelt helyet kapnak az elemzésben a szakajtó (*Borászati Lapok, Köztelek*, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés hivatalos közlönye), a helyi, különösképpen a tokaj-hegyaljai sajtó, továbbá az országos orgánumok híradásai. A külkereskedelem volumenéről a statisztikai évkönyvek és a gazdasági szakemberek által a háborút követően írt értelmező munkák adnak bepillantást.⁴ A kereskedelem pénzügyi vonatkozásainak megértésében a pénzügyi vállalatok működésére vonatkozó kimutatások segítettek (*Nagy Magyar Compass, Magyar Pénzügyi Compass, Központi Értesítő*).

A bor helye a magyar külkereskedelemben a háború előtt

A Magyar Királyság külkereskedelmében a bor a 14. századtól játszott egyre fontosabb szerepet. A 16. század végére a kivitel 90 százalékát kitevő agrártermékek között a lábön kihajtott marha után a bor volt a második legfontosabb kiviteli cikk.⁵ Ekkor még a délvidéki (elsősorban a szerémségi) és a nyugat-magyarországi (soproni) borok adták a Nyugat-Európába és Lengyelországba szállított mennyiséget,⁶ azonban az aszúbor „feltalálásával” a borkereskedelemben egyre inkább Hegyalja vette át a vezető szerepet. A 17. századtól a tokaj-hegyaljai borok felvevőpiaca a Lengyel Királyság, Poroszország és Oroszország volt. A 18. században az aszúborokat előszeretettel fogyasztották az oroszországi uralkodók, I. Pétertől II. Katalinig bezárólag.⁷ A fogyasztási szokások megváltozása, de még inkább Közép-Európa geopolitikai átalakulása (mindenekelőtt Lengyelország felosztása) nyomán a 18. század végén a borkivitel Lengyel- és Oroszországba hanyatlásnak indult, és az aszúbor árában jelentős csökkenés állt be. Az osztrák örökösödési háború után a magyar bor elvesztette a német piacot, és Mária Terézia gazdaságot érintő rendelkezései a magyar mezőgazdaságot, így a magyar bort is hátrányos helyzetbe hozták a Habsburg Birodalmon belül.⁸

A kiegyezés után a vámunió kereskedelmi előnyei a magyar borpiac számára újra lendületet adtak, ezt követően a kiszállított magyar bor legnagyobb részét a Monarchia területén értékesítették, bár némileg nőtt a vámkülföldi kivitel is. A magyar borkivitelnek sikerült egy rövid ideig kihasználnia a Nyugat-Európában, különös-

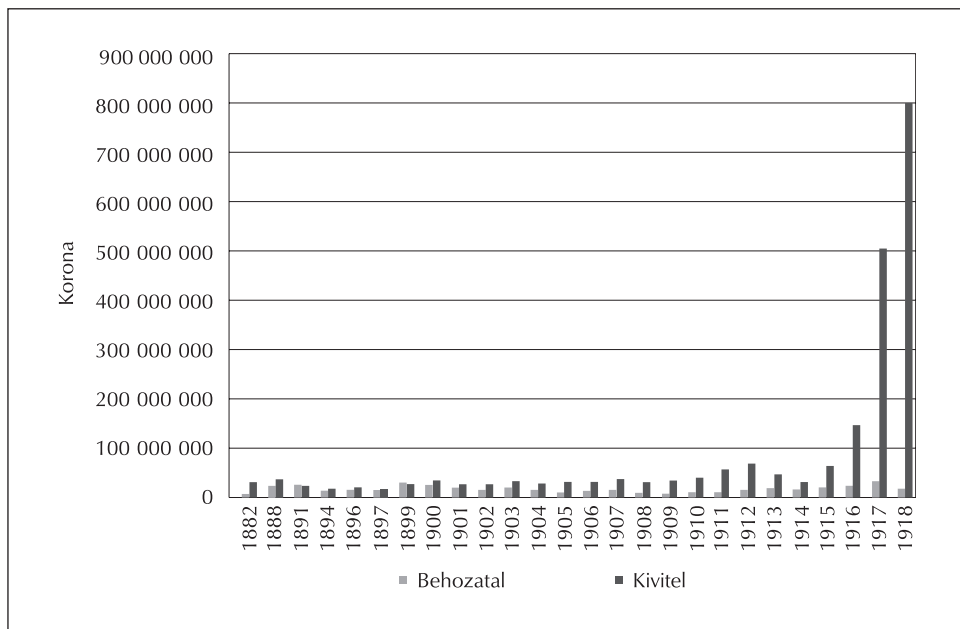
4 Drucker, 1925; Teleszky, 1927; Eckhart, 1941.

5 Tózsá-Rigó, 2018. 63.

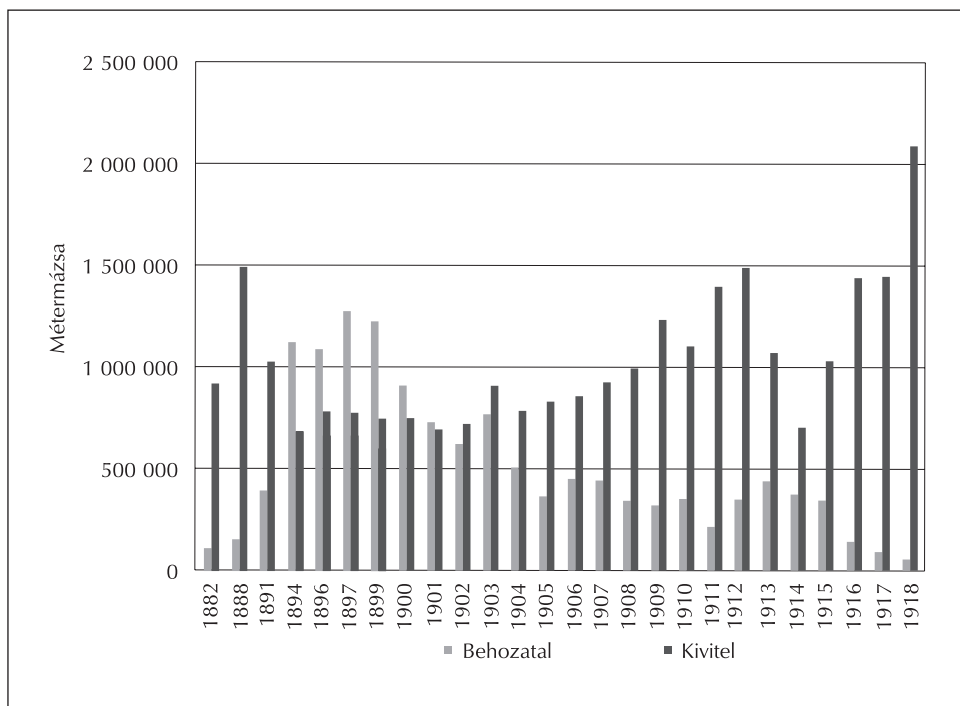
6 Maár, 1943. 8.; Komoróczy, 1944. 14.

7 V. Molnár, 1998. 37–41.

8 Feyér, 1970. 37–38.

1. ábra. A bor külkereskedelmi forgalmának értéke, 1882–1918

2. ábra. A bor külkereskedelmi forgalmának mennyisége, 1882–1918

képpen Franciaországban pusztító filoxéra (szőlőbetegség) következményeit, így 1875-től 1890-ig az addigiakhoz képest sokkal nagyobb mennyiségben áramlott magyar bor Ausztriába, Franciaországba, Svájcba, Olasz- és Németországba.⁹ A képet némileg árnyalja, hogy a kivitel növekedése mellett a borbehozatal sem szünetelt (1-2. ábra),¹⁰ amely – bár mennyiségben elmaradt a kivitteltől, de – jobb minőségű borokat jelentett, így a külföldi borok magas áron kerültek a hazai piacra.¹¹

A filoxéra évekkel később Magyarországon is felütötte a fejét, és 1897-ig az összes szőlőterület kétharmadát elpusztította, ezt követően csak hosszú idő alatt, az állam hathatós segítségével sikerült a magyar szőlőket rekonstruálni. Az állam támogatás keretében jelentős adókedvezményeket nyújtott az ágazatnak. A filoxéra mellett ekkor a magyar borkereskedelmet az olasz bor beözönlése is gyengítette. Az Osztrák–Magyar Monarchia közös piacán a magyar mezőgazdasági termékek felértékelődtek, elsősorban annak köszönhetően, hogy 1880 után a tengerentúlról importált áruk (kiváltképp a gabona) konkurenciájával szemben védővámokat vezettek be, és ennek következtében az egész magyar mezőgazdaság termékfeleslege a világgpiacnál magasabb áron talált a közös piacon fogyasztóira.¹² A magyar bor azonban sokáig nem élvezte ezt a kiváltságot: az Olaszországgal 1867-ben kötött vámegegyezés, amelyet később több ízben is megújítottak (utoljára 1892-ben), szabad beáramlást biztosított az olasz bornak. Az egyezményben a borra megállapított vámkedvezményt a magyar agrárius körök nyomásának engedve 1905-ben megszüntették, így a magyar bor monopolhelyzetbe került a Monarchia piacán.¹³ A borra kivetett magas díjszabás nem volt független a nemzetközi gazdasági életben beköszönő új protekcionista gazdaságpolitikától, amelynek keretében az államok magas vámtarifákkal védték a mezőgazdaságukat,¹⁴ ennek következtében a nemzetközi borkereskedelemben is stagnálás állt be.¹⁵

A magyar borkereskedelem sem változott jelentősen.¹⁶ A kivitel 80–95 százaléka Ausztriába irányult, átlagosan egymillió hektoliter borból állt, és 20–25 millió korona többlet termelődött a külkereskedelmi mérlegben.¹⁷ A vámkülföldi borkivitel szinte teljesen megrekedt. Németországba került csekély mennyiség, de ahogy azt a kortársak megjegyezték: a német piac a drága magyar borok a francia, török és görög konkurencia mellett nem tudtak érvényesülni.¹⁸ A magyar termelők és keres-

9 Eckhart, 1941. 68.; Gunst, 1989. 271.

10 Az ábrák forrásai a *Magyar Statisztikai Évkönyv* kötetei.

11 1885-ben például a kivitel kevéssel meghaladta az egymillió hektolitert, míg a behozatal nem érte el a 100 ezer hektolitert. Ugyanakkor abszolút értékben a behozatal 7,4 millió koronát, míg a kivitel 13 millió koronát tett ki. Ebben az évben a borkivitel csak az összkivitel 3,2 százalékát adta, és a borból származó 5,5 milliós kiviteli többlet nem sokban tudta az 53 millió koronát mutató kereskedelmi hiányt ellensúlyozni. Lásd: Jekelfalussy–Vargha, 1888. 240.

12 Gunst, 1987. 263–264.; Kaposi, 2010. 250–252.

13 Feyér, 1970. 215–219.; Vörös, 2001. 71–72.

14 Berend, 2008. 49–51.

15 Ayuda–Ferrer-Pérez–Pinilla, 2020. 269–270.

16 Az 1911-es és 1912-es bortermeles, így a borkivitel nagyobb volt az átlagosnál, az ország 1911-ben 1,1 millió, 1912-ben pedig közel 1,3 millió hektoliter bort exportált.

17 Feyér, 1970. 219–220.

18 A hamburgi osztrák–magyar konzulátusi jelentés 1912-ről. In: *Borászati Lapok*, 1914. március 15. 165.

kedők sóvárogva tekintettek a közeli hatalmas orosz piacra, azonban ott olyan magas vámokat alkalmaztak (hektoliterenként 140 korona), hogy annak megtérülésére a magyar kereskedők nem számíthattak.¹⁹

A magyar kormány, az agráriusok és a borkereskedők egy része az osztrák bortörvény szigorításától várta a borkereskedelem fellendülését. A magyar bortermelők már az 1908-as magyar bortörvény életbelépésétől nehezményezték, hogy az osztrák bortörvény tág teret hagy a borhamisításnak (a bor cukrozásának), és ezt kihasználva az osztrák borkereskedők az alacsony minőségű borokkal rontják a magyar borok versenyképességét. A magyar kormány nyomására az osztrákok 1914-ben módosították a törvényt.²⁰ A részsiker azonban nem változtatott azon, hogy az osztrák piacot egyre inkább a szintén vámszabadságot élvező dalmáciai bor tarolta le, amely ár-érték tekintetében felülmúlta magyar versenytársát.²¹

Szintén a nagybirtokos bortermelők érdekeit szem előtt tartva, Lónyay Ferenc miniszteri tanácsos és borászati kormánybiztos kezdeményezésére állami közpincék felállítását határozták el. A pincék célja elsősorban a vámkülföldre irányuló borkereskedelem fellendítése volt azáltal, hogy a borok értékesítését centralizálják, a termelőket pedig előleg és kölcsön formájában a költségeik fedezéséhez elégséges pénzhez juttatják.²² Ezzel a módszerrel kívánták megszüntetni azt az áldatlan állapotot, hogy a termelők a finanszírozási nehézségek miatt folyamatosan boraik nyomott áron való értékesítésére kényszerültek. A borpincékben felhalmozott borral viszont a termelők és a kereskedők kívárhatták a kedvezőbb konjunktúrát.²³ Az állami közpincék elsősorban a kiváló minőségű borok forgalmazását tervezték, így nem véletlen, hogy az első ilyen intézményt Sátoraljaújhelyen, a tokaji szőlőművelés központjában nyitották meg 1914. április 19-én.²⁴ A szőlőbirtokosok igen nagy reményeket fűztek a kezdeményezéshez, a következő hónapokban és években még öt városban (Beregszászon, Miskolcon, Badacsonyan, Pécsen és Dicsőszentmártonban) hoztak létre hasonlókat.²⁵ Mindazonáltal a borkereskedők többsége nem osztotta az előbbieket lelkesedését, attól tartva, hogy a közpincék monopolhelyzetbe kerülnek, és az ő működésük feleslegessé válik.²⁶ A közpincékhez és az osztrák bortörvény szigorításához fűzött reményeket végül a háború kirobbanása teljesen eloszlatta.

19 Magyar borkiviteli kilátások Oroszországban. In: *Borászati Lapok*, 1908. július 5. 407–408.; Palugyay Ferencz: Vámkülföldi borkivitelünk. In: *Borászati Lapok*, 1914. március 22. 177–178.

20 Az osztrák borellenőrzés szigorítása. In: *Borászati Lapok*, 1914. március 29. 195–196.; Hétről-hétre. In: *Borászati Lapok*, 1914. április 12. 235–237.; Zelenski, 1928. 676–677.

21 Drucker, 1925. 5.

22 *A M. Kir. Állami Közpincék*, 1914. 20–21.

23 Az állami borpincék megnyitása. In: *Borászati Lapok*, 1914. április 12. 285–287.; Dr. Lónyay Ferencz nyugalomban. In: *Borászati Lapok*, 1918. június 9. 263–264.

24 A borpince megnyitása. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1914. április 22. 1–2.

25 Zelenski, 1928. 627.

26 Az állami közpincék és borkereskedelem. In: *Kecskeméti Újság*, 1914. április 28. 1–2.; Borovitz Móricz: A magyar borkivitelről. In: *Borászati Lapok*, 1914. május 10. 324–325.

A háború és a nemzetközi kereskedelem átrendeződésének hatása a magyar borkereskedelemre

A háború kitörése átrendezte a gazdasági kapcsolatokat, a kereskedelem visszaszorult a háborús felek közötti térbe. A magyar bor szempontjából ez kezdetben nem okozott mélyreható változásokat, mivel a borkivitelnek csak igen kis része irányult az ellenséges országokba. A hadsereg által monopolizált szállítási láncok és a kereslet-csökkenés következtében a borkivitel 1914. októberben 58 százalékkal csökkent az egy évvel korábbihoz képest.²⁷ A háború okozta logisztikai és keresleti nehézségeket tetézte az 1914-es szüret eredménye, amely messze elmaradt az előző évek viszonylag magas hozamától (1. táblázat).²⁸ A borászati szakemberek egyöntetűen nyugtázták, hogy az előző évekről maradt jelentős készletek és az 1914-es alacsony termésmennyiség a lényegesen csökkent fogyasztással egyensúlyban volt.²⁹

1. táblázat. A termelt must mennyisége, 1912–1914

Termés éve	Mennyiség (hl)
1912	2 992 717
1913	3 315 961
1914	2 257 174

E három tényező együttes hatásából adódóan az őszi szüret utáni borforgalom megindulásakor a bor ára érzékelhetően emelkedni kezdett. Míg a harcok kirobbanása előtt a termelők a jó minőségű borért hektoliterenként 20–50 koronát kaptak (csak az igazán finom fajborok ára volt 56–60 korona),³⁰ addig fél évvel később már 40–60 (fajborok esetében 70–90) koronás árak állandósultak.³¹ 1915 közepén már a 100 koronás adásvétel sem volt ritka a 60–80 koronás átlagárak mellett.³² A folyamatos, drasztikus, 50–100 százalékos árnövekedés oka a háború árfelhajtó hatása volt, amihez a hadsereg nagyobb mértékű borfelvásárlásai és a „spekuláns” borkereskedők tevékenysége is hozzájárultak.³³

A háború második évében Németországból – amely a háború kitörésével elveszítette elsődleges francia és spanyol beszállítóit – egyre fokozottabb érdeklődés mutatkozott a magyar bor iránt.³⁴ Általánosságban is elmondható, hogy a háború első évében a magyar mezőgazdaság termékei felértékelődtek Ausztriában és Németországban, amiből a magyar fél rövid távon profitált is.³⁵ 1915 őszén a központi hatalmak jelentős katonai sikereiket területi nyereségre váltották. A vámokat

27 Borforgalmunk október havában. In: *Borászati Lapok*, 1914. december 20. 715–716.

28 Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1915, 230.

29 A múltévi szőlőtermés. In: *Borászati Lapok*, 1915. január 24. 39–40.

30 Tudósítások. In: *Borászati Lapok*, 1914. január 4. 11.

31 Tudósítások. In: *Borászati Lapok*, 1915. január 17. 33.

32 Tudósítások. In: *Borászati Lapok*, 1915. augusztus 1. 365.

33 Kalózkodás a borközvetítés terén. In: *Borászati Lapok*, 1915. február 14. 73–74.

34 Deckers, 2010. 50.; Lecat – Chapuis – McGarry Wolf, 2021. 7.

35 Hajdu–Pollmann, 2014. 162.

az elfoglalt területen nem törölték el teljesen, de a 30 koronában megállapított vámtételeket a növekvő borárok mellett a kereskedők kifizethetőnek ítélték. A magyar bortermelők és -kereskedők kedvező kilátásokat láttak maguk előtt. A *Borászati Lapok* szerkesztője meg is jegyezte: nem kételkedik abban, hogy „az ország északkeleti és az erdélyi borvidékei, melyek exportja régen Lengyel- és Oroszország felé olyan tetemes volt, (...) csakhamar meg fogják a lábukat ismét vethetni. Nagyon valószínű tehát, hogy úgy a tokaji, mint a szerényei, beregszászi és erdélyi borokban a kereslet Galícia és Oroszlengyelország felől még továbbra is emelkedni fog.”³⁶ A szerkesztő nem tévedett, nem sokkal később a vidéket galíciai borkereskedők egész tömege özönlötte el.³⁷

Miután a harcoló felek számára egyértelművé vált, hogy elhúzódó háborúra kell felkészülni, az egyes országok gazdaságuk egyre nagyobb szeletét vonták állami irányítás alá, aminek legfontosabb eleme az volt, hogy központilag szabályozták az anyaggazdálkodást, a termelést, emellett bevezették egyes közszükségleti cikkek állami elosztását. A hadigazdaság kialakításával a más országoktól való minél nagyobb gazdasági függetlenség elérésére törekedtek, mivel az import bizonytalanná vált.³⁸ Német mintára az Osztrák–Magyar Monarchiában is lezajlott a piaci központosítás folyamata. Az élelmiszerek és a különböző ipari cikkek felvásárlása és elosztása terén a kormány által életre hívott „központok” monopóliummal rendelkeztek. A maximált árakhoz kötött felvásárlás következtében az élelmiszer előállítói vagy megtermelői kiszolgáltatott helyzetbe kerültek.³⁹

1915 nyarán a legfontosabb mezőgazdasági cikkek (gabona, burgonya stb.) kereskedelmét korlátozó rendeletben a bor felmentést kapott.⁴⁰ 1916-tól megszorodtak a vendéglősök és a fogyasztók érdekében a bor árának maximalizálását és elosztását követelő hangok.⁴¹ Egyes értékesítők egyenesen a termelőket vádolták spekulációval, akik a viszonylag jó termés ellenére borhiányról és alacsony készletről szóló híreket terjesztettek az országban, ezáltal mesterségesen felverték a termékük árát.⁴² A követelések következtében olyan hírek röppentek fel, hogy a borárat maximalizálják.⁴³ Ilyen intézkedésre végül nem került sor, amiben nagy szerepet játszhatott a szőlősgazdák határozott és következetes tiltakozása.⁴⁴

A központosított hadigazdálkodás fenntartásának másik eszköze a hadsereg és a lakosság ellátásához elengedhetetlen áruk exportjának tilalma volt. 1916 márciusában a különböző szeszes italok és a sör mellett a borra is ilyen tilalmat rendel-

36 Hétről-hétre. In: *Borászati Lapok*, 1915. szeptember 26. 435–436.

37 Ne adjuk el a borainkat. In: *Tokaj-Hegyalja*, 1916. szeptember 16. 4.; Zsebmetszés. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1916. október 24. 2.

38 Berend, 2008. 52.; Hajdu–Pollmann, 2014. 162.

39 Völgyesi, 2014. 38–39.; Bódy, 2018. 155–156.

40 A m. kir. minisztérium 1915. évi 1.198. M. E. számú rendelete. In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1915*, 664.

41 Botos Balázs: A bor. In: *Vendéglősök Lapja*, 1916. december 2. 2.

42 Szőlőérés idején. Bordrágóság, borhiány, borspekuláció. In: *Fogadó*, 1916. szeptember 15. 2.

43 Magas borárok. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1916. október 3. 1.; Nem maximalizálják a bor árát. In: *Magyarország*, 1916. november 12. 23.

44 A borárok rendszabályozása. In: *Borászati Lapok*, 1917. augusztus 12. 325–326.

tek el.⁴⁵ A rendelkezés elsősorban az osztrák borkereskedőknek és fogyasztóknak vált előnyére,⁴⁶ mindeközben a magyar termelőket és kereskedőket kifejezetten negatívan érintette, elsősorban a németországi kivitel lassú, de fokozatos növekedésének megszakadása miatt.⁴⁷ Noha a bortermelőket tömörítő szervezet, a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesülete a háborús célokat szem előtt tartva sokáig óvakodott attól, hogy éles kritikákat fogalmazzon meg a gazdasági átalakításokat rohamtempóban végző kormánnyal szemben, a kiviteli tilalomra vonatkozó döntést már nem hagyta szó nélkül. Bernáth Béla országgyűlési képviselő a tokaj-hegyaljai szőlősgazdák érdekeinek elszánt védelmezőjeként, azok küldöttjeként járt közben a miniszterelnöknél és az érintett minisztereknél a rendelkezés enyhítéséért. Az állásfoglalással elérték, hogy a tokaji és erdélyi-hegyaljai édesborok esetében – amelyekért a legnagyobb volt a külföldi kereslet – a tilalmat feloldják és a kivitelt a pénzügyminisztérium engedélyéhez kössék.⁴⁸ A sikerhez minden bizonnyal hozzájárult a szervezet lobbijereje, mivel annak vezetősége Bernáth mellett olyan befolyásos agrárius politikusokból és üzletemberekből állt, mint Zelenski Róbert, a magyar felsőház tagja, Búza Béla, Koppély Géza, dr. Matta Árpád országgyűlési képviselők vagy Palugyay Ferenc bornagykereskedő. Jóllehet egyértelműen erről sem a sajtó, sem az érintettek nem beszéltek, néhány utalásból arra lehet következtetni, hogy a „pénzügyminiszter úr a kivitelek engedélyezésénél kulánsan jár el”, így más régiókból származó borok is hébe-hóba megkapták a hozzájárulást.⁴⁹

Első számú exportcikk a valuta megjavításáért

„Meleg és száraz, ez a vezető vonása az idei májusi és júniusi időjárásnak”⁵⁰ – konstatálta az országos meteorológiai folyóirat 1917-ben. Az egész évet ez az időjárási állapot határozta meg, tovább rontva a búza termésátlagát,⁵¹ azonban a szőlő számára kedvező volt ez az időjárás. A meleg megakadályozta a szőlőre ekkor legnagyobb veszedelmet jelentő peronoszpóra betegség kialakulását (az ellene védekezésül használt szerből, a rézgálicból a háború miatt egyébként is komoly hiány állt

45 A m. kir. minisztériumnak 1916. évi 928/M. E. számú rendelete több cikk kivitelének és átvitelének tilalmáról. In: *Budapesti Közlöny*, 1916. március 21. 5–6.

46 A tilalom következtében a vámunió kivül tilos volt magyar bort exportálni, így az osztrák kereskedőknek a külföldi (elsősorban a német) konkurenciával nem kellett versenybe szállniuk.

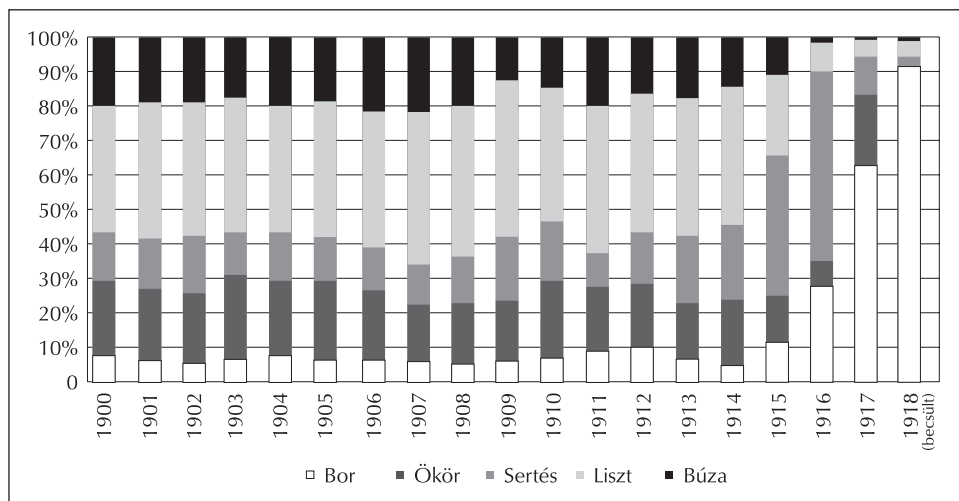
47 Hétről-hétre. In: *Borászati Lapok*, 1916. április 9. 149–150.

48 A borkivitel tilalmának részbeni felfüggesztése. In: *Borászati Lapok*, 1916. április 9. 154.; A borkivitel korlátozása. In: *Borászati Lapok*, 1916. április 16. 165.

49 Borászati ügyek a képviselőházban. In: *Borászati Lapok*, 1917. március 4. 88–89.

50 Sávoly, 1917. 115.

51 Magyarország búzatermése már a háború előtt sem tudta kielégíteni a Monarchia igényeit, de a háború alatt a munkaerőhiány, a befektetések elmaradása, de legfőképpen a kalászosoknak kedvezőtlen időjárás miatt a termés rendkívüli mértékben megcsappant. Eckhart, 1941. 183–184.; A búza megszorulásának kérdéséhez. In: *Köztelek*, 1917. július 14. 1147–1148.

3. ábra. A legfontosabb kiviteli árucikkek egymáshoz viszonyított aránya, 1900–1918

be),⁵² ezért a szőlősgazdák már a nyári hónapoktól kezdve ragyogó terméskilátásokkal számoltak.⁵³

A kormány is felismerte a borban rejlő lehetőségeket (3. ábra). Mivel az ország külkereskedelmi mérlege egyre rosszabbá vált, és a forint egyre jobban elértéktelenedett,⁵⁴ azzal számolt, hogy a bőséges bortermés egy részének exportálása enyhítené a súlyos pénzügyi nehézségeket, valamint az állam közvetlenül is részesülne a magasnak ígérkező bevételekből. Ennek tudatában a kereskedelmet és a pénzügyeket irányító minisztériumokban vonakodtak a kereskedelem szabadságát bármilyen módon korlátozni, még ha ez népszerűtlenül magas belföldi árakkal jár is együtt.⁵⁵

Kereskedelmi partnerként egyedül Németország jöhetett számításba, annál is inkább, mivel a szövetséges országban más beszerzési forrás hiányában igen jelentékeny kereslet mutatkozott.⁵⁶ Augusztus folyamán több tanácskozást szerveztek az érintett magyar, illetve osztrák minisztériumok a kereskedelmi és termelői szaktestületek részvételével, melyeken az érdekelt felek a piaci központosítás kérdésében ismét egymásnak feszültek. Az osztrák kormányzati körök, továbbá a hadsereg a központosítás és az árak megszabása mellett foglaltak állást, ettől remélve az árak további növekedésének megfékezését és a kivitelből befolyó bevétel maximalizálását. Ezzel szemben a magyar bortermelők és borkereskedők egymással szövetkezve elutasítottak mindenfajta állami beavatkozást, azt egyedül a hadsereg

52 Drucker, 1925. 16.

53 Hétről-hétre. In: *Borászati Lapok*, 1917. július 1. 267.; Egyről-másról. In: *Köztelek*, 1917. július 14. 1143–1144.

54 Botos, 2015. 73–79.

55 Az 1917 szeptemberében tartott közös minisztertanácscon ennek az álláspontnak hangot is adott a magyar fél. Komjáthy, 1966. 561–563.

56 Deckers, 2010. 50.; Adamson, 2014.

borellátásával összefüggésben tartották helyénvalónak.⁵⁷ Amellett érveltek, hogy a magas áron, külföldön eladott bor komoly bevételeket jelent a magyar államháztartásnak, „aki tehát a bor árának hivatalos hatalommal való leszállítását követeli, kicsinyes érdekből, voltaképpen mesterségesen akarja valutánk lényeges javításának lehetőségétől az országot megfosztani”.⁵⁸ Jogosan vetették fel annak lehetőségét is, hogy egy exportmonopóliummal rendelkező központ néhány nagy vállalkozás meggazdagodását szolgálná, ahogy ez történt más termékek esetében (mivel a központok általában az ágazat tőkeerős cégeit bízták meg a kereskedéssel és elosztással), illetve ilyenformán a német partnerek szabhatnák meg az árakat.⁵⁹

Mindeközben jogilag a bor továbbra is kiviteli tilalom alá esett, azonban egy minisztertanácsi határozat alapján az összes magyar kereskedőnek lehetőséget biztosítottak a kiviteli engedély elnyerésére. Mivel a hadsereg nehezen tudott a folyamatosan növekvő árakkal lépést tartani (ekkor a borok ára 350–450 koronára emelkedett), annak lehetősége is felmerült, hogy a kiviteli engedély megszerzését a hadi szállításokhoz kötik, erre azonban nem került sor.⁶⁰ A pénzügyminisztérium több kereskedőnek is megadta a kiviteli engedélyt, azonban azonnal újabb akadályok merültek fel.⁶¹ A kiviteli engedéllyel rendelkező magyar kereskedők előtt a német piac szinte teljesen bezárult, mivel a német kormány behozatali tilalmat rendelt el a borra, továbbá a Birodalmi Gazdasági Hivatal kötelékében egy a borkereskedelemért kizárólag felelős központi vállalatot hozott létre (*Weinhandelsgesellschaft*).⁶² Ez a központ és a porosz hadügyminisztérium képviselője rendelkezett egyedül jogosultsággal a borok felvásárlására. A magyar bortermelők és borkereskedők egyöntetűen úgy értékelték a német intézkedéseket, hogy azok a magyar borárak lenyomására töreksenek.⁶³

Az őszi időszakban a borkereskedelmet bizonytalanság és rendezetlenség jellemezte: a németek nem adtak behozatali engedélyt a magyar borkereskedőknek, mindeközben a német borközpont és hadügyminisztérium képviselői és ismeretlen borkereskedők elkezdtek a bort felvásárolni a hazai piacon, magyar és német cégek között megkötött üzletek hiúsultak meg az importengedély hiányában, kifizetések

57 Nehézségek a borkivitel szervezése körül. In: *Pesti Napló*, 1917. augusztus 14. 13.; Borkiviteli központ. In: *Pesti Hírlap*, 1917. augusztus 16. 9.

58 Borbevásárló központ és német borkivitel. In: *Borászati Lapok*, 1917. augusztus 19. 337–338.

59 A borkereskedelem nagy erőpróbjája. In: *OMKE* [Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés hivatalos lapja], 1917. augusztus 16. 6.

60 A szóbeszéd szerint a titkos szabály alapján a pénzügyminiszter a boroknak Németországba való kiszállítására csak abban az esetben ad kiviteli engedélyt, ha a kiviteli engedélyt kérő egyúttal kötelezi magát, hogy a hadsereg részére ugyanannyi bort szállít, tekintet nélkül a minőségre a fehérbort 330 koronáért, a vörösbort 340 koronáért hektoliterenként, hordóval együtt. Lásd: A borkivitel megnehezítése. In: *Magyar Kereskedők Lapja*, 1917. szeptember 15. 8.; Borkivitel és hadseregszállítás. In: *Borászati Lapok*, 1917. szeptember 23. 387.

61 Borkivitelünk alakulása. Németország. In: *Borászati Lapok*, 1917. augusztus 12. 329.; A magyar borkereskedők sérelme. In: *Magyar Kereskedők Lapja*, 1917. augusztus 11. 5–6.

62 Schnitzius, 1964. 5.

63 Borkivitelünk megszervezése. In: *OMKE*, 1917. augusztus 26. 7–8.

maradtak a „háború utáni időszakra”.⁶⁴ A termelők és kereskedők a magyar borkivitel megszervezését követelték a kormánytól. Végül a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a központosított gazdaság gyűlölt közéjéhez volt kénytelen visszanyúlni, és egy olyan kiviteli borközpont megalapítására tett javaslatot, amelyet a borászatban érdekelt érdekérvényesítő szervezetek és minisztériumok közösen állítanak fel. Ez az intézmény üzemeltetésére nem kapott jogosultságot, azonban a kiviteli engedélyek elbírálására igen, és csak olyan borkereskedőknek adott ki engedélyt, akik már a háborút megelőző időszakban is ezt a tevékenységet végezték, valamint csak egy bizonyos árszint felett megkötött üzleteket hagyott jóvá.⁶⁵ Mindezzel a bor áron aluli kivitelét és az alkalmi kereskedők működését akarták megakadályozni, elsősorban a német fél ellenében. A kiviteli központ alakítása három hónapot vett igénybe, eközben a német borközpont ügynökei a borfelvásárlást tovább folytatták, a belföldi kereskedelem pedig szintén fellendült.

A szőlőtermés minden várakozást felülmúlt, még a komoly eredményt hozó 1913. évet is messze túlszárnyalta (2. táblázat).⁶⁶ Az év végére a nemzetközi borkereskedelem még inkább berobbant, a legfontosabb kereskedelmi partner Ausztria maradt, ugyanakkor a felállított akadályok ellenére is jelentős mennyiség került Németországba, kisebb mennyiség pedig Norvégiába, Svédországba és az elfoglalt területekre (orosz-lengyel területek, Szerbia és Bosznia-Hercegovina). A háború első évében a bor meghatározóvá vált a magyar exportportfólióban, a háború utolsó két évében pedig még inkább növelte a jelentőségét, és ez a termék vált a legfontosabb kiviteli cikké mind a vámunió belüli, mind pedig a vámkülföldi export tekintetében. A háború előtti – elsősorban a belső vámterületre irányuló – kivitelben a legfontosabb termék a liszt, a sertés és a cukor volt,⁶⁷ azonban a hadigazdálkodás bevezetése ezen áruk kereskedelmét ellehetetlenítette (3–4. táblázat).⁶⁸ Míg 1917-ben Magyarország 503 millió korona értékben exportált bort (ekkor az export összértéke 3 milliárd koronát ért el), ez az összkivitel 16,61 százalékát tette ki, 1918-ban ez az érték valószínűleg meghaladta a 800 millió koronát,⁶⁹ miközben a borimport szinte teljesen megszűnt (5. táblázat).⁷⁰

64 A borkivitel kérdéséhez. In: *OMKE*, 1917. október 16. 8.; Borkivitel Németországba. In: *Borászati Lapok*, 1918. október 7. 411.

65 Előterjesztés a borkivitel megszervezése tárgyában. In: *Jegyzőkönyv*, 1917. 553–556.

66 Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1915*, 230.

67 Gunst, 1989. 268–270.

68 Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1916–1918*, 111–112. Az 1918. évi kivitel értékét nem közli a kötet.

69 *Magyar Statisztikai Évkönyv 1916–1918*, 111–112.

70 Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1916–1918*, 112–113.

2. táblázat. A termelt must mennyisége és a szőlőbetegségek által sújtott szőlőterület aránya, 1915–1918

Év	Termésmennyiség (hl)	Szőlőbetegségek által sújtott szőlőterület (%)
1915	3 039 396	27,1
1916	2 212 525	31,3
1917	5 608 715	5,2
1918	5 700 853	8,8

3. táblázat. A legfontosabb kiviteli cikkek, 1913–1918

Áru	Mennyiség (métermázsza vagy darab)				Érték					
					Ezer korona			Arány (%)		
	1913	1916	1917	1918	1913	1916	1917	1913	1916	1917
Bor	1 071 338	1 440 865	1 447 894	2 088 250	45 345	147 268	503 659	2,38	6,21	16,61
Ökőr	188 904	21 364	66 699	72 884	103 144	38 345	159 766	5,42	1,62	5,27
Sertés	893 192	390 757	119 495	41 140	128 789	297 202	90 631	6,76	12,55	2,99

4. táblázat. Kivitel Németországba, 1916–1917

Áru	Érték (ezer korona)		Arány (%)	
	1916	1917	1916	1917
Bor	143 760	398 255	6,73	15,55
Ökőr	38 345	159 766	1,80	6,22
Leölt szárnyas	57 691	141 976	2,70	5,53
Ló és csikó	54 813	121 076	2,57	4,71

5. táblázat. Bor- és mustforgalom, 1913–1918

Év	Behozott		Kivitt		Kiviteli többlet	
	Mázsza	Ezer korona	Mázsza	Ezer korona	Mázsza	Ezer korona
1913	439 012	17 272	1 071 338	45 345	632 326	28 073
1914	373 459	14 914	702 317	29 625	328 858	14 711
1915	343 617	20 914	1 029 863	62 833	686 246	41 914
1916	141 811	22 796	1 440 865	147 268	1 299 054	124 472
1917	91 510	32 049	1 447 894	503 659	1 356 384	471 610
1918	53 570	nincs adat	2 088 250	nincs adat ⁷¹	2 034 680	nincs adat

Mind a Monarchia vámterületének kereskedelmi forgalma, mind pedig a vámkülföldi külkereskedelmi mérleg a háború idején drasztikus mértékben romlott, csupán 1917–1918-ban történt enyhe javulás (elsősorban a behozatal csökkenése

71 A forradalom után a kereskedelem szinte teljesen leállt. Novemberig a fennálló árak alapján a kivitel értéke 800 000 – 1 millió koronára tehető.

miatt).⁷² A negatív mutatót a szeszes italok, ezen belül is többnyire a bor tudta valamelyest ellensúlyozni, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy a borkivitel – mennyiség és érték tekintetében is – jelentős mértékben növekedett a háború alatt.⁷³ Mivel a magyar állam a németországi kivitelben végül nem szerzett közvetlen részesedést, más formát talált arra, hogy a prosperáló borkereskedelemről profitáljon: az 1918. január 1-jén hatályba lépő bortermelői adó hektoliterenként 14 korona adótételt írt elő (ami az akkori árakhoz képest csekély összeget jelentett). Az adót a termelőknek a bejelentett termésmennyiség alapján kellett megfizetni.⁷⁴

A borkereskedelem mint befektetés – a borkereskedelem pénzügyi vonatkozásai

A közgazdaság törvényei megcáfolódtak, amikor a nemzetközi borkereskedelem átláthatatlansága, akadályoztatása és a bő termésátlag ellenére a bor ára 1917 végétől tovább emelkedett. Ennek elsőrendű oka a borkereskedelembe fektetett tőke árfelhajtó hatása lehetett. A borkereskedelem viszonylagos szabadsága és a németországi kivitel elé helyezett pénzügyi és politikai akadályok tőkekoncentrációra sarkallták a kereskedőket és a pénzintézeteket. A piac egyértelműen azzal számolt, hogy a németországi borközponttal, a jövőbeni kiviteli lehetőségekkel, illetve a magyar borkivitel államosításának ötletével szemben csak tőkeerős, több termelőt és kereskedőt tömörítő konzorciumok tudnak eredményesen fellépni. A pénzügyi piac ezt annál is inkább pártolta, mivel a háborús profitból a pénzintézetek jelentős pénzügyi tartalékokat halmoztak fel, amit csak nagyon kevés ágazatba tudtak befektetni, elsősorban az iparba.⁷⁵

A befektetni kívánt tőke a külföldön legnépszerűbb, legjobb minőségű és egyben ledrágább borokat termelő Tokaj-Hegyalján összpontosult. Az Országos Közélelmezési Hivatal vezetője, Windisch-Graetz Lajos (1918. január 25-től október 25-ig közlelmezési miniszter) érdekltségébe tartozó, az 1910-es évek óta működő Tokaji Bortermelők Társasága Rt. alaptőkéjét 1917-ben, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank bevonásával megemelték (500 ezer koronáról 1,2 millió koronára).⁷⁶ Nagyobb konglomerációt tudhatott magáénak a Magyar Uriborok Tokaj-hegyaljai Borkiviteli Részvénytársaság, amely a Magyar Általános Hitelbank, a Magyar Agrár- és Járulékbank, a Sárospataki Takarékpénztár Részvénytársaság, a Sátoraljaújhegyi Hitelbank Részvénytársaság, a Tokajvidéki Kereskedelmi és Gazdasági Bank Részvénytársaság és a mádi Uribor Tokajhegyaljai Bornagytermelők

72 Eckhart, 1941. 207.

73 Teleszky, 1927. 395.

74 1918. évi I. törvénycikk a bortermelői adóról. In: *Budapesti Közlöny*, 1918. január 6. 1–10.; A bortermelői adó. In: *Borászati Lapok*, 1918. január 27.; Drucker, 1925. 29.; Teleszky, 1927. 187.

75 Rigó, 2022. 65–67., 78.

76 *Magyar Pénzügyi Compass*, 1917. 175.; A Tokaji bortermelők társasága r.-t. In: *Pesti Hírlap*, 1917. december 6. 10.

Szövetkezetének részvételével alakult meg 1917 végén 4 millió korona alaptőkével.⁷⁷ Sem a helyi termelők, sem a kereskedők nem fogadták örömmel a masszív tőkével rendelkező, a nagybankok érdekeit kiszolgáló új vállalkozást, a borárak leszorítását és a kisebb kereskedők ellehetetlenítését vizionálták.⁷⁸ A pénzintézetek szerepvállalását az egyik budapesti lap úgy értékelte, hogy a borkivitel a nagybankok kezébe kerül.⁷⁹

1918-ban az újabb bőséges terméskilátások és az Ukrajna, illetve Szerbia irányába megnyílt lehetőségek kihasználására hasonló vállalkozások jöttek létre országszerte. 1918 áprilisában 3 millió korona alaptőkével létrejött a Püspöki Váczi Uradalmi Borpincze Részvénytársaság, amely a váci püspöki uradalomban termelt szőlő és bor kezelésével, illetve értékesítésével kívánt foglalkozni.⁸⁰ 1918 nyarán az 1913-ban papíron felszámolt Szegedi Borkivitel Rt. a felszámolás beszüntetését és a társaság működésének újrafelvételét határozta el. 1917-ben akkora nyereséggel zárt, hogy a korábbi vesztesége a felére csökkent.⁸¹ Kecskeméten a termelők léptek fel kezdeményezőként, és „a kereskedői haszon a termelőé legyen” jelszóval megalkotották a Fruktus Rt. 500 ezer korona alaptőkéjű gyümölcs-, zöldség- és borértékesítő vállalkozást.⁸² A helyi kereskedők válasza nem maradt el, az év őszén a városban még két vállalkozást is bejegyeztek (Bor- és Árukereskedelmi Részvénytársaság Kecskemét, 500 ezer korona alaptőkével; Alföldi Borkereskedelmi, Mezőgazdasági és Ipari Rt., 3 millió korona alaptőkével).⁸³ A júniusban megalakult Magyar Borkereskedelmi Rt. a Magyar Bank és két, a piacon meghatározó borkereskedő (Palugyay Ferenc és Zerkovitz Albert) vállalkozását fogta össze (6 millió korona alaptőkével).⁸⁴ Budapesten még két kisebb hasonló kezdeményezés született (Budapesti Vendéglősök és Borkereskedők Borkereskedelmi Rt., 500 ezer korona alaptőkével; Borkereskedelmi és Borkiviteli Rt., 1 millió korona alaptőkével). A legjelentősebb vállalkozást szintén Budapesten jegyezték be, 20 millió korona alaptőkével, Nemzetközi Borkereskedelmi Rt. néven.⁸⁵ Az 1918 nyarán alapított cégek azonban már nem fejtettek ki érdemi kereskedelmi tevékenységet a forradalom kitörése miatt.

Mindeközben a kellő időben, vagyis 1917 végén, 1918 elején végrehajtott tőkeinjekciók és társulások elérték céljukat: sikerült Ausztriába, Németországba és más, vámkülföldi államba bort kiszállítani. A Tokaji Bortermelők Társasága például 56 ezer hektoliter bort szállított a német hadseregnek, közel 40 millió korona érték-

77 *Magyar Pénzügyi Compass*, 1918. 1178.; *Magyar Uriborok Tokajhegyaljai Borkiviteli R.-T.* In: *Borászati Lapok*, 1918. február 24. 83.

78 Grósz Dezső: A tokajhegyaljai borkiviteli részvénytársaság. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1917. december 1. 1.

79 Bankok kezébe kerül a borkivitel. In: *Az Újság*, 1917. október 21. 12.

80 *Központi Értesítő*, 1918. augusztus. 15. 1703.

81 Egy feléledt borászati r.-t. In: *Borászati Lapok*, 1918. augusztus 18. 376.

82 Fruktus R.T. In: *Kecskeméti Híradó*, 1918. június 17. 1.

83 *Központi Értesítő*, 1918. szeptember 29. 2081.; *Központi Értesítő*, 1918. október 13. 2180.; Az Agrárbank félévi ipari tevékenysége. In: *Világ*, 1918. szeptember 17. 13.

84 A magyar borkereskedelem. In: *Népszava*, 1918. július 23. 9.; *Központi Értesítő*, 1918. október 31. 2303.

85 *Nagy Magyar Compass*, 1918. 746.

ben, amit a vevő márkában fizetett ki (bár később a cég ezt a mennyiséget igyekezett cáfolni).⁸⁶ Mindenesetre a pénzügyi beszámolók alapján tetemes nyeresége származott az üzleti tevékenységéből, 1917-ben félmillió, 1918-ra közel 1 millió, míg 1919-re 1,1 millió korona nyereséget könyvelt el.⁸⁷

A borkereskedelemben végbemenő tőkekoncentráció másik oka a lombard-kölcsönök elszaporodásában keresendő. 1917-től egyre több szerényebb tőkével rendelkező, külföldi illetőségű vagy teljesen alkalmi kereskedő igyekezett kihasználni az üzletágban rejlő potenciált. Mivel a borárak folyamatosan emelkedtek, számos fővárosi és vidéki bank busás haszon reményében nagy összegű kölcsönöket nyújtott ezen kereskedőknek az üzletek megkötéséhez, amihez a fedezetet a megvásárolt bor vagy a kötlevel (adásvételi okirat) szolgáltatta. Ezt nevezték lombard-kölcsönnek.⁸⁸ A Hegyalja-Mádi Takarékpénztár három évre nyújtott 6-8 százalékos kamattal kisebb-nagyobb hiteleket, melyekre a hegyaljai borok is biztosítékul szolgálhattak.⁸⁹ Jól értesült beszámolók szerint az ilyen kölcsönök összértéke több millió koronára rúgott.⁹⁰

A magyar borkereskedelem egészét kezében tartó ügynökség vagy azt elősegítő hivatalos intézmény hiányában az ország legfontosabb bortermelő régiójában organikus módon bortőzsdék, más néven borbörzék szerveződtek. A termelők, borkereskedők és borügynökök⁹¹ jellemzően nagyobb, a borkereskedelemben érintett városok frekventált kávézóiban kialakított bortőzsdéken bonyolították le ügyleteiket, ahol a kereslet találkozott a kínálattal, valamint a borügynökök révén a bortermelést és borkereskedelmet érintő fontos információk is ide érkeztek.⁹² A bortőzsdén mindenfajta ügylet kötött, de azok váltak hírhedtté, amelyek során a helyi kereskedők felvásárolták a termelőktől a bort, majd azt kisebb-nagyobb haszonnal továbbadták nagyobb kereskedőknek, nemzetközi vagy belföldi vállalatok ügynökeinek, illetve külföldi üzletkötőknek.⁹³

A lánckereskedelem kritikusai szerint „a kávéházi asztaloknál ugyanaz a borkészlet 8-10-szer cserél gazdát. A szőlősgazda összesen nem kap annyit minden kiadásáért, tőkebefektetéséért és munkájáért, amennyit a nyíregyházi, miskolci, sátoraljaújhelyi stb. kávéházi tustőzsdék látogatói félóra alatt zsebre raknak, anélkül,

86 Ötvenhatezer hektoliter magyar bor a német hadseregnek. In: *Borászati Lapok*, 1918. április 28. 200.; Az aradi pincészet boreladása. In: *Borászati Lapok*, 1918. május 12. 221.; MNL OL K184. 2116. cs. 1919/21. 75093. ü. sz. Az országos kémiai intézet jelentése az 1917-ben a német birodalomba kivitt borokról.

87 *Budapesti Közlöny*, 1918. szeptember 29. 20.; *Magyar Pénzügyi Compass*, 1923. 630.

88 Buza Barna: Tanulságok. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. szeptember 21. 1-2.; A magyar borok ellen. In: *Magyarország*, 1918. augusztus 24. 2-3.; *Drucker*, 1925. 32-33.

89 *Nagy Magyar Compass*, 1918. 472.

90 MNL OL K184. 2116. cs. 1919/21. t. 40016/1124/1918. ü. sz. A sátoraljaújhelyi borközpont igazgatójának jelentése a földművelésügyi miniszternek. 1918. szeptember 16.

91 Olyan személyek, akik összekötötték a termelőket a vevőkkel, és akik kellő helyismerettel és kiterjedt kereskedelmi kapcsolati hálójával rendelkeztek.

92 Róth Pál: Borspekuláció. In: *Pesti Hírlap*, 1915. szeptember 4. 16.

93 MNL OL. K184. 2116. cs. 1919/21. t. 40016/1124/1918. ü. sz. A sátoraljaújhelyi borközpont igazgatójának jelentése a földművelésügyi miniszternek. 1918. szeptember 16.

hogy egyebet tudnának a borról, minthogy az valamely pincében fekszik.”⁹⁴ Nem mindenki látta azonban ilyen negatívan a – nem kis számban zsidó – spekulánsok szerepét. Északkelet-Magyarországon a bortermelők például a számukra kedvező magas árak kiharcolása garanciájaként tekintettek rájuk, és a „Tokajhegyalja jótevőinek” nevezték őket.⁹⁵ Borbörzék működtek Nagyváradon, Aradon, Budapesten, de a leghíresebb minden bizonnyal a sátoraljaújhelyi Központi Kávéházban kialakított börze volt. Egyes beszámolók szerint itt 1918 tavaszán már több ezer koronás üzleteket kötöttek a nagyobb kereskedőtársaságok a borfogyasztó állampolgárok érdekeit szem előtt tartó napilapok felháborodásától kísérvé.⁹⁶

1918 nyarán annak lehetősége is felvetődött, hogy a hitelezésben aktív bankok és takarékpénztárak a borkereskedő cégek bevonásával egy kölcsönöket nyújtó részvénytársaságot létesítenek (30 millió koronás alaptőkével), de ez a terv már nem valósult meg.⁹⁷ A tőkekoncentráció és a kölcsönök nyomán a borkereskedelembe fektetett tetemes pénzeszegek nem teljesen az aktuális kereskedelmi forgalmat és piaci viszonyokat tükrözték (Németország továbbra is akadályozta a magyar bor szabad beáramlását),⁹⁸ inkább a jövőbeni várakozásokat „árasták be”, ami elsősorban az orosz forradalom után megnyílt piacokat érintette.

Ukrajnai borkivitel – újabb kísérletek a borkivitel monopolizálására

Azt követően, hogy 1917 decemberében a keleti fronton a hadviselő felek fegyverszünetet kötöttek, és megkezdődtek a béketárgyalások, az osztrák–magyar vezérkar esélyt látott arra, hogy tehermentesíteni tudja a keleti hadszínteret, és a Monarchia megmenekül a bukástól, sőt eléri háborús céljait.⁹⁹ A hadi kilátások mellett hasonló súllyal estek latba a gazdasági érdekek is. Az orosz kapitulációval a Monarchia vállalkozói látták, hogy megnyílt a lehetőség azon piacok pótlására, amelyek bezárultak a háború kitörésével, különösképpen az antant blokádjával. A magyar kereskedelmet elősegítő szervezetek és minisztériumok már 1915-től kezdve igyekeztek elősegíteni a kereskedelmet az Oroszországban elfoglalt területeken. Évről évre kis kiadványokban hívták fel a figyelmet a terület gazdasági potenciáljára, kiemelve az áruszállítási lehetőségeket, a kiviteli és behozatali termékek pontos listáját és a vonatkozó hatályos vámtarifákat.¹⁰⁰

A hadszíntér közelsége, a katonai közigazgatás merevsége és a rendezetlen politikai-gazdasági állapotok miatt a kiadott ismertetőik ellenére a kereskedelem fel lendülése váratott magára. A keleti front összeomlása azonban az akadályok el-

94 Lánckereskedők a borpiacon. In: *Pesti Napló*, 1918. június 4. 3.

95 Árdragítók a központi kávéházban. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. június 5. 1.; Tanácskozást tartottak. In: *Zemplén*, 1918. július 27. 1.

96 Lánckereskedelem a borral. In: *Az Ujság*, 1918. május 19. 15.; Lánckereskedők a borpiacon. In: *Pesti Napló*, 1918. június 4. 3.

97 Drucker, 1925. 33.

98 Wolf-Gomperz Lipót: A német borpolitika. In: *Borászati Lapok*, 1918. április 21. 182.

99 Barta, 2015. 26.

100 *Gazdasági ismertető*, 1915; *Gazdasági ismertető*, 1916a; *Gazdasági ismertető*, 1916b.

tűnésével kecsegtetett és a gazdasági szereplőkben vérmes reményeket keltett. Dobay István Kijevbe kiküldött kormánybiztos és üzletember beszámolójában nem leplezte a mohó, önös és kizsákmányolást előre vetítő célokat: „Finnországtól Szevasztopolig a központi hatalmaké a gazdasági front, munkára ezernyi itt most az alkalom, vonatok építésére, gyárak, birtokok vételére kedvezőbbnél kedvezőbb kilátások nyílnak, a háború gyümölcseit itt szedhetjük most le mindannyian.”¹⁰¹

A magyar bortermelők és borkereskedők várakozása talán minden más ágazat szereplőit felülmutatta, mivel meg voltak győződve arról, hogy az ukrán-lengyel területeken a bor hiánycikk, és a magyar bort minden másnál jobban kedvelik, így kimagasló keresletre lehet számítani.¹⁰² Az ilyen reményeket tovább fűtötte a Dobay által személyesen, ukrán földön rögtönzött piackutatás, amely úgy találta, hogy „komoly cégek harminc-negyven koronás árban kötelező szerződéssel száz-ezer hektoliteres bormennyiségeket is hajlandók tőlünk átvenni”.¹⁰³ Más üzletemberek azt emelték ki, hogy sok termék, így a bor is „hús-harminc percenttel drágább”, mint Magyarországon.¹⁰⁴ Ezeket a feltételezéseket alátámasztották azok a hírek, melyek szerint 1916 végétől egyre több helyi és galíciai (elsősorban zsidó) kereskedő vásárolta fel a Magyarország északkeleti részén élő bortermelőktől és az ott működő bortözsdéken a borokat, majd azokat északi irányba szállították.¹⁰⁵

Az Ukrajnával zajló kereskedelem feltérképezésével megbízott magyar Áruforgalmi Iroda arra a következtetésre jutott, hogy „nem kisebb a valutáris érdek sem, mely viszont amellet szól, hogy ezen importálandó árukat legalább részben árukkal fizessük ki. E tekintetbe jövő kiviteli cikkek közül egynéhányat legyen szabad felemlítenünk: bor, mezőgazdasági gépek és kellékek...”.¹⁰⁶ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara az érintett minisztériumokkal közösen több értekezletet is tartott az ukrainai kereskedelem megszervezéséről. Abban szinte mindenki egyetértett, hogy a kereskedelem centralizálására van szükség, így ajánlatos a magánvállalkozók szindikátusba való tömörülése. Ezt az álláspontot az 1918 januárjában a megszállt területekre kiküldött bizottság azzal a hírrel támasztotta alá, hogy „az orosz kormány a kivitel nem akarja magánkézben hagyni, hanem állami kiviteli monopóliumot kíván létesíteni olyképpen, hogy a kivitel államról államra bonyolítassék le. Ezért van szükség arra, hogy mint Németországban és Ausztriában, nálunk is kormánytámogatással szindikátus létesüljön az orosz–magyar áruforgalom lebonyolítására.”¹⁰⁷

A Dobay és a hasonló üzletemberek által mesésnek vélt ukrainai kilátásokat egyedül a német gazdasági törekvések veszélyeztették, mivel a németek már jóval

101 Dobay István: Ukrán földön. In: *Politika*, 1918. június 1. 6–9.

102 A magyar bor útja. In: *Pesti Napló*, 1918. január 2. 9.; Hétről-hétre. In: *Borászati Lapok*, 1918. február 17. 71.

103 Dobay István: A magyar bor Ukrajnába. In: *Pesti Napló*, 1918. augusztus 11. 13.; Az ukrán borkivitel. In: *Borászati Lapok*, 1918. augusztus 18. 371–372.

104 Három hét Kijevben. In: *Pesti Napló*, 1918. április 5. 19.

105 Ne adjuk el a borainkat. In: *Tokaj-Hegyalja*, 1916. szeptember 16. 4.; Lánckereskedelem a borral. In: *Az Újság*, 1918. május 19. 15.

106 *Jegyzőkönyv*, 1918. 81.

107 Uo. 83–87.

előbb jártak ott az ukrán piacok kiaknázása érdekében.¹⁰⁸ A magyarok félelmei nem voltak alaptalanok, mivel a két szövetséges között már szinte a háború első hónapjától folyamatos gazdasági és geopolitikai rivalizálás folyt, kiváltképp a jövőbeni Lengyelország hovatartozását és határait illetően. A párharcban egyre inkább a német gazdasági és politikai fölény érvényesült, így a Mitteleuropa-terveken alapuló német hegemonia látszott megvalósulni a térségben.¹⁰⁹

A breszt-litovszki békeszerződés tárgyalásánál az osztrák–magyar külügyminiszter arra kényszerült, hogy az éhezés elkerülését szem előtt tartva lemondjon a Monarchia számára előnyös területi rendezésről és egy olyan békeszerződés létrejöttét támogassa, amely elősegíti a központi hatalmak élelmiszer-ellátását az egykori Orosz Birodalom nyugati területeiről. Németország nyomására megteremtették az önálló ukrán államot, amelynek gazdasági és kereskedelmi kötelezettségeket kellett vállalnia. A vállalásokat a „kenyérbékének” nevezett békeszerződés rendelkezései biztosították, amelyek precíz részletességgel előírták az ukrán élelmiszer- (gabona-, élő vágómarha-, juh-, baromfi- stb.) és nyersanyagexport mennyiségét, az azért fizetendő összeget, továbbá más részleteket. Az Ukrán Központi Tanács (Rada) egymillió tonna gabona szállítását ígérte meg júniusig. A szerződés azt is kikötötte, hogy a központi hatalmak cserébe az ukrán élelmiszer-szállítmányokért azokkal megegyező értékű árut exportálnak az új államba.¹¹⁰

Csereáru gyanánt a Monarchia részéről néhány, a mezőgazdaságban nélkülözhető iparcikk mellett (mezőgazdasági gépek, kaszák) egyedül a bor és a borpárlat jöhetett számításba,¹¹¹ annál is inkább, mivel a kedvező időjárásnak köszönhetően a termelők 1918-ban is bőséges szőlőtermést vártak. A békeszerződésbe foglalt áruk és az azok ellenértékét adó csereáruk kereskedelme államközi szinten valósulhatott meg, az pedig már kezdetektől világos volt, hogy a gabona behozataláért Magyarországon a Haditermény Rt. fog felelni.¹¹²

Miután kiderült, hogy az ukrán kormány elfogadta a magyar és osztrák bizottság azon ajánlatát, hogy csereáru gyanánt a Monarchia bort és borpárlatot (konyakot) szállít Ukrajnába,¹¹³ a borkivitel központosítása is elkerülhetetlennek látszott. Már csak az a kérdés maradt tisztázatlan, hogy a kormány milyen központi szervezet létrehozását tervezi, és abban a magyar kereskedőknek és termelőknek milyen részesedést ad. Valószínűleg minden szereplő Rubinek Gyulának, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület elnökének kormányköröktől származó bizalmas értesüléseken alapuló reményeit osztotta, hogy a kormány nem kívánja a borkivitel monopolizálását, mivel nem akarja, hogy megismétlődjön a korábbi árzuhanás,

108 Dobay István: A magyar bor Ukrajnába. In: *Pesti Napló*, 1918. augusztus 11. 13.; *Jegyzőkönyv*, 1918. 83.

109 Németh, 2009. 252–305.; Tefner, 2018. 75–80.; Tefner, 2022. 250–262., 407–455., 667–673.

110 Gebei, 1918. 105–108.; Tefner, 2022. 515–520.

111 Mit kapunk Ukrajnából és mit szállítunk az ukránoknak? In: *Az Est*, 1918. február 13. 2.; Koffler Károly: Kijevi tárgyalások. In: *Magyar Gyárpar*, 1918. április 1. 1–3.

112 Az ukrán gabonabehozatal és a kereskedelem. In: *Szeged és Vidéke*, 1918. február 22. 4.; Woloczysktól Proszhurovig. In: *Az Újság*, 1918. március 22. 4.

113 Szabad a borkivitel Ukrajnába. In: *Borászati Lapok*, 1918. április 21. 186.

ami egyes mezőgazdasági termékek esetében a szabadkereskedelem korlátozásával bekövetkezett.¹¹⁴

Ezért is válthatott ki nagy megrökönyödést a borpiac szereplőiből, amikor a sajtó júniusban megírta: a nem sokkal korábban az ukrainai kivitel lebonyolítására létrehozott vállalat (Magyar–Ukrán Kiviteli Egyesülés) mellett egy külön, a bor és a borpárlat exportálását végző szindikátus alakítását is elhatározták, amelyet a Hadi-termény Részvénytársaság fennhatósága alá helyeznek, ilyenformán a kivitel teljesen állami monopólium alá kerülne, az abból származó haszon pedig teljes egészében az államkasszát gazdagítaná.¹¹⁵ A borkereskedők sebtében összehívott gyűléseken tiltakoztak,¹¹⁶ majd Bernáth Béla képviselő a parlamentben a miniszterelnököt is kérdőre vonta, aki a borforgalom korlátozásáról felröppent híreket tagadta, bár az ukrán kivitellel kapcsolatos tárgyalásokat elismerte.¹¹⁷

Mindeközben 1918 tavaszán és nyarán a bor ára tovább növekedett, június–július hónapban a tokaji borokat már kisebb vagyonokért lehetett csak kapni, valószínűleg abból adódóan, hogy a kereskedők a borkészletet az ukrainai kivitel beindulására tartogatták.¹¹⁸ Augusztus első hetében váratlan esemény borította fel a piacot: egy határrendőrökből, katonai rendőrökből és pénzügyi tisztviselőkből álló bizottság nagyszabású razzsiát tartott Északkelet-Magyarország nagyobb településein a galíciai lánckereskedők megfélemezésére hivatkozva. Az eljárásban a régió zsidó lakosait, de mindenekelőtt a zsidó borkereskedőket vonták brutális eljárás alá. Ennek keretében a bortőzsde intézményét is felszámolták.¹¹⁹ A razzsiát egy kisebb, Sátoraljaújhelyen végzett hasonló hatású fellépés előzte meg július közepén.¹²⁰

A razzsiáknak pusztító hatása volt a borárakra. A nagykereskedés gyakorlatilag egész Északkelet-Magyarországon leállt, az ország más részein tovább adták-vették a bort, bár némi árcsökkenés más vidékeken is tapasztalható volt. A megváltozott körülmények miatt a régióban a bortermelők részéről a razzsiákat heves felzúdulás kísérte. Elsősorban a bezuhant borárakat és a külföldi kereskedők elüldözését sérelmezték.¹²¹ Egy, a helyi termelőket képviselő küldöttség Budapestre utazott, ahol a különböző minisztériumokban panaszt tettek, közben pedig gyors ütemben Tokaj-Hegyaljai Borcsarnok néven felállítottak egy immár legális bortőzsdét.¹²²

114 Az OMGE igazgató-választmányának, úgysis, mint a GEOSZ végrehajtóbizottságának VII. rendes gyűlése. In: *Köztelek*, 1918. június 29. 1050.

115 A magyar-ukrainai egyesülés állami kedvezései. In: *Budapesti Hírlap*, 1918. június 6. 10.; A Hadi-terményre bízzák a borpárlat kivitelét. In: *Az Est*, 1918. június 6. 4.; A bor sorsa. In: *Kecskeméti Lapok*, 1918. június 9. 1.; Az Ukrajnába való borkivitel centralizálása. In: *Pesti Napló*, 1918. június 19. 11.

116 A borkereskedők a borkiviteli monopólium ellen. In: *Budapesti Hírlap*, 1918. június 8. 10.; A MSZOE közgyűlése. In: *Borászati Lapok*, 1918. június 23. 292.

117 Wekerle a borforgalom korlátozásáról. In: *Borászati Lapok*, 1918. június 23. 292.

118 A tokaj-hegyaljai bor exportja. In: *Az Újság*, 1918. szeptember 13. 9.

119 A razzsiák részleteiről lásd: Olosz, 2023.

120 Brutális razzia egy zsidó istentiszteleten. In: *8 Órai Újság*, 1918. július 23. 3.

121 Kolozsy Ferencz: Néhány szó a sátoraljaújhelyi borbörze szétrobbantásáról. In: *Sárospatak*, 1918. augusztus 4. 2.; A közigazgatási bizottság hétfői üléséről. In: *Tokaj-Hegyalja*, 1918. augusztus 17. 2.

122 A kormány Hegyalja érdekében. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. augusztus 10. 2.; Tokaj-hegyaljai bortőzsde. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. augusztus 17. 2.

Az ár zuhanásában szerepet játszhatott továbbá a lombardkölcsonök összegeinek csökkenése is, amit néhány megfigyelő utólag július közepére datált,¹²³ ugyanakkor a sajtóban ekkor még a borárak csökkenéséről nem adtak hírt.¹²⁴ Így valószínű, hogy a hitelek inkább a razziát követően dőltek be. Az árak csökkenése miatt a felvett hiteleket nem tudták törleszteni, így az üzletben érdekelt Zemplén megyei bankok októberben a rájuk maradt borok elárverezésére kényszerültek.¹²⁵ Végső soron tetemes veszteséget voltak kénytelenek elkönyvelni.

Nehéz a razziákat nem a helyi borkereskedelem és az árak letörése érdekében indított álcázott akciónak látni. A kortársak figyelmét sem kerülte el ez az összefüggés. Hegyaljai parlamenti képviselők (Molnár Béla, Buza Barna), szocialista ellenzéki politikusok, mint például Szende Pál, illetve néhány budapesti sajtóorgánus is a „nagybankokat”, a magyar és a német kormányt, vagy a jelentősebb borkereskedő konszerneket sejtették a razziák mögött.¹²⁶ A *Magyarország* megírta, hogy „mintha csak az lett volna a cél, hogy a termelőktől megint csak olcsón szedhessék össze a bort, hogy megint ne a termelők vegyék hasznát az áremelkedésnek, hanem majd a [bankok] közvetítők”.¹²⁷ Zemplén vármegye főispánja, Széchényi György, akit a nyilvánosságban sokan vádoltak a razziák megszervezésével, a földművelésügyi miniszternek írott, nem nyilvános levelében szintén hitelt adott azoknak a híreszteléseknek, amelyek szerint „budapesti nagybankok akarják letörni a hegyaljai bor árát olcsó hozzájutás és nagyobb külföldi értékesítés céljából”. Mint megjegyezte, ez az eljárás mód nem tünteti fel előnyös színben a kormányt.¹²⁸

A tokaj-hegyaljai szőlőbirtokosok és az ő érdekeiket képviselő helyi politikusok jogosan értékelték úgy az eseményeket, hogy a kormány teljesen kiszolgáltatta a hegyaljai termelőket a Haditermény Részvénytársaságnak, a szabadkereskedelem ilyen fokú korlátozása pedig egyenértékű „a tokaji bortermelők tönkre tételel”.¹²⁹ A szindikátus szükségességét nem vitatták, de követelték, hogy a részvénytársaság legalább kétharmad részben a tokaj-hegyaljai bortermelőkből és kereskedőkből álljon. Az egységes érdekképviselést a Hegyaljai Bortermelők Szövetségének létrehozásával biztosították.¹³⁰ Az ukrajnai borkivitel intézményesí-

123 Búza Béla: Tanulságok. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. szeptember 21. 1–2.

124 Borárak és szőlőárak Tokaj-Hegyalján. In: *Magyarország*, 1918. július 10. 11.; A szőlők állása. In: *Kecskeméti Lapok*, 1918. július 18. 2.

125 Bor lombardüzletek. In: *Pesti Hírlap*, 1918. október 13. 14.

126 Brutális razzia egy zsidó istentiszteleten. In: *8 Órai Újság*, 1918. július 23. 3.; Bortőzsde a kávéházban. In: *8 Órai Újság*, 1918. július 23. 3.; Sátoraljaújhelyi bortőzsde. In: *Pesti Napló*, 1918. augusztus 29. 9.; Hadjárat a magyar borok ellen. In: *Magyarország*, 1918. szeptember 20. 6.; Buza Barna: Tanulságok. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. szeptember 21. 1–2.

127 A magyar borok ellen. In: *Magyarország*, 1918. augusztus 24. 2–3.

128 MNL OL K184. 2116. cs. 1919/21. 138723/1918. ü. sz. Széchényi György főispán levele a földművelésügyi miniszternek. 1918. augusztus 6.

129 Buza Barna: Mozduljunk meg! In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. augusztus 31. 1.; A Hegyalja sorsdöntő napjai. Szervezkednek a termelők és a kereskedők. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. szeptember 4. 1–2.

130 A Hegyalja sorsdöntő napjai. Szervezkednek a termelők és a kereskedők. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1918. szeptember 4. 1–2.; A borkivitel szervezése Ukrajnába. In: *Borászati Lapok*, 1918. szeptember 9. 409.

téséről szervezett budapesti értekezleten a tokaj-hegyaljai termelők egységes és heves tiltakozása meghátrálásra készítette a kormányt, és a kabinet engedményeket tett a termelőknek: leszállították a részvények névértékét (200 ezer koronáról 50 ezerre), ezáltal több kisebb tőkés szereplőnek is biztosítva részvételt; a résztvevők számát nem korlátozták; a Haditermény Rt.-t pedig csak szállítási, adminisztratív, valamint elszámolási feladatokkal bízták meg a nyereség szabad lekötése nélkül. A Magyar Borkiviteli Társaság már ilyen feltételek mellett kezdte meg a részvények jegyzését.¹³¹ Mindeközben a kormány újabb lépést tett a bor szabadkereskedelmének felszámolására, és úgy rendelkezett, hogy a jövőben rekvirálásokkal fogja a hadsereg borigényét kielégíteni.¹³²

Az érdekeltek közötti kompromisszum kialakítása miatt hosszú ideig tartott a borkiviteli szindikátus megalakítása, és szeptemberben, a szüret megkezdésekor a szervezés még nem zárult le. Mindeközben az újonnan alapított ukrán államban a „kenyérbéke” rendelkezéseinek megvalósítása nem az elvárt módon zajlott. A békeszerződés aláírása után az Ukrán Népköztársaságból a német és az osztrák-magyar hadsereg segítségével kiverték a bolsevik csapatokat, majd a két hatalom több mint 700 ezer emberrel megszállta az új országot és fenntartotta a rendet. Az ukrán kormány tavasszal az ígért élelmiszer töredékét tudta csak leszállítani, ezen az sem változtatott, hogy rövidesen egy uralkodót segítettek hatalomra. A központi hatalmak a békekötés során nem számoltak az ország tényleges közállapotával, vagyis a bolsevikok által végzett fosztogatásokkal, az 1917-es betakarítás esetleges voltával, a felfegyverzett katonák és bandák jelenlétével, valamint azzal, hogy a jómódú parasztok elrejtik majd a terményt.¹³³

1918 nyarától a megszállók közvetlenül, erőszakot alkalmazva kezdték rekvirálni a mezőgazdasági árukat a parasztoktól, ez pedig fegyveres lázadásokhoz és összetűzésekhez vezetett, ami júniusban kulminált.¹³⁴ Őszre egyértelművé vált, hogy a begyűjtött élelmiszer nemhogy a hátszág élelmezését nem képes biztosítani, hanem a megszálló katonák ellátására sem elegendő. Ugyanakkor a békeszerződésben kikötött csereáru csak elenyésző mennyiségben került Ukrajnába, Berlin néhány ezer tonna szenet, Bécs pedig kevés textilipari gépet és papírt szállított.¹³⁵

Kijózanítóan hathattak a magyar borkereskedőkre azok a cenzúra szűrőjén átjutott hírek, amelyek felhívták a figyelmet a zavaros ukrajnai állapotokra, egyazon időben megkérdőjelezve a túldimenzionált borkivitel megvalósíthatóságát.¹³⁶ Az *Est* azzal a példával élt, hogy a „borkivitel Ukrajnába a mai viszonyok közt olyan képtelenség, mint például egy építkezés valamilyen földrengés centrumában. (...) Export szervezéséhez szervezett exportterület kell, már pedig Ukrajnában ma min-

131 Borkivitelünk Ukrajnába. In: *Világ*, 1918. szeptember 4. 10.; A borkivitel szervezése Ukrajnába. In: *Borászati Lapok*, 1918. szeptember 8. 409.; Magyar borkivitel Ukrajnába. In: *Szeged és Vidéke*, 1918. szeptember 10.

132 A borkonjunktúra alkonya. In: *OMKE*, 1918. október 6. 1.

133 Allen, 1940. 288–292.

134 Dornik–Lieb, 2013. 114–115.

135 Rauchensteiner, 2017. 714–715.

136 A magyar borok ára. In: *Magyarország*, 1918. szeptember 15. 15.; Hétről-hétre. In: *Borászati Lapok*, 1918. szeptember 22. 431.

den inkább van, mint gazdasági szervezethez.”¹³⁷ Amint az érdekeltek szembesültek az ukrán kivitel nehézségeivel, a Borkiviteli Társaság szervezése lelassult. Szeptember 5-én bejelentették a társaság megalakulását,¹³⁸ azonban két hónap elteltével a tervezett 20 millió korona helyett csak 700 ezer korona értékű részvényt jegyeztek, és a társaság előkészítő bizottsága minden nagyobb újságban kénytelen volt részvényjegyzésre biztató hirdetést elhelyezni. Ezek a fejlemények a kezdeti lelkesedés elszállásáról tanúskodnak. Sőt, november elejére már az a hír is felröppent, hogy a kormány inkább mégis szabaddá teszi a kivitel.¹³⁹

1918 ősszén megkezdődött a szüret, ami a várakozásoknak megfelelően káprázatos termést hozott. Mivel még az előző évről is maradt 2 millió hektoliter bor az országban,¹⁴⁰ valamint a borkivitel Németországba továbbra is nehézkesen zajlott, ezenkívül Ukrajnába, illetve a lengyel területekre az áru sem az elüldözött kereskedők, sem pedig az állam által szervezett szindikátus útján nem jutott el, a piacon hatalmas bőség támadt. Az árak meredeken estek, de az újbor elhelyezése még nagyobb gondot jelentett. A háború alatt kihasználatlanul álló közpincék jelentősége megnőtt.

A sátoraljaújhelyi közpince borfelügyelője szeptemberi jelentésében a következőket írta: „Az 1917-es termés 2/3-a vagy még talán ennél is nagyobb mennyisége a termelők és kereskedők pincéjében fekszik. A sátoraljaújhelyi állami közpince, amely 8-9 ezer hl bor befogadására alkalmas, a kereskedők részéről oly rohanásnak van kitéve, hogy 25-30 ezer hl befogadható képesség mellett is kicsinynek bizonyulna a mai viszonyok mellett. Ugyanis közeledvén a szüret, a termelők nyakra-főre lakoltatják ki a kereskedők borait a pincékből, amivel Tokajhegyalján pincehiányt okoznak, s ennek legtöbb kárát természetesen a kereskedők látják, – a termelők – minthogy a borok iránti kereslet csaknem nulla.”¹⁴¹ A borpiacon nem korlátozódott Tokaj-Hegyaljára, Kecskeméten a Fruktus vállalat a „spekulációs ár leszorító” machináció elleni védekezéséppen közraktári alapon ajánlotta fel pincéit, raktárait és hordóit azoknak a szőlősgazdáknak, akik nem rendelkeztek elég hordóval, és így arra kényszerültek volna, hogy a boraikat áron alul eladják.¹⁴²

Összegzés

Az őszirózsás forradalomról készült beszámolók visszatérő eleme a borospincék feltörése, a csapra ütött boroshordók, illetve a maradék nedű utcára öntése.¹⁴³ Nem csoda, hogy a forradalom alatt a tömegek tobzódtak a borban, mivel az 1918. évi

137 Az „ukrán borkivitel” csak blöff. In: *Az Est*, 1918. szeptember 11. 4.

138 A Magyar Borkiviteli Társaság megalakulása. In: *Pesti Hírlap*, 1918. szeptember 5. 8.

139 A borpiacon helyzete. In: *Borászati Lapok*, 1918. november 3. 497.

140 A borkonjunktúra alkonya. In: *Kecskeméti Híradó*, 1918. október 14. 1.

141 MNL OL K184. 2116. cs. 1919/21. t. 40016/1124/1918. ü. sz. A sátoraljaújhelyi borközpont igazgatójának jelentése a földművelésügyi miniszternek. 1918. szeptember 16.

142 Felhívás a szőlősgazdákhöz. In: *Kecskeméti Napló*, 1918. október 4. 2.

143 Borospincék kifosztása. In: *Borászati Lapok*, 1918. november 17. 518.; Hatos, 2018. 172.

szüret bőséges termést hozott, miközben – ahogy az a fenti elemzésből kiderült – az értékesítési csatornák jelentősen beszűkültek. Az 1917-es bőséges termés egy része és az 1918-as szüret eredménye a pincékben pihent.

A háború első időszakában a magyar bort elkerülte a központosítás hulláma, így viszonylagosan szabad kereskedelme fennmaradt, elsősorban a közös vámterületen, mialatt a vámkülföldi kivitel is egyre inkább felértékelődött. Ez még az 1915-ben a borra kimondott exporttilalom ellenére is igaz, mivel a kiviteli engedélyt fél év múlva már nemcsak a kivételezett legjobb minőségű tokaji bor, hanem az összes magyar bor megkaphatta. Az engedély elbírálásánál azért is gálánsan jártak el a Kereskedelemügyi Minisztérium emberei, mert a kormány szemében a borkivitel egyre inkább a romló forintárfolyam javításának, továbbá a külkereskedelmi mérlegben mutatkozó deficit csökkentésének reményével kecsegtetett. A bor 1917-re Magyarország legfontosabb exporttermékévé vált, értékben több mint kétszeresen felülmúlva a szarvasmarha-kivitelét. Ez a tény pedig már a kortársak figyelmét sem kerülte el.¹⁴⁴

A legfontosabb kereskedelmi partner, Németország egy borimportőr cég létesítésével nehezítette a magyar bor kijutását, mivel a magas áron kínált termék a saját valuta gyengítésével járt volna. A német borközpont, kihasználva monopóliumát, nyomott vagy jutányos áron szerzett be magyar bort a nagytermelőktől vagy a kereskedőktől.

A borkereskedelembe fektetett hatalmas pénzek arra a reményre épültek, hogy a jövőben érdemes lesz kereskedelemmel foglalkozni, amit az ukrajnai események tovább élesztettek. A legfelsőbb politikai körök által Északkelet-Magyarországon szervezett razziák és az ukrajnai kivitel központosítására tett lépések – melyek végül az árak és a befektetések összeomlásához vezettek – az államkassza gyors feltöltését célozták. A kormány a bor szabadkereskedelméből várható hosszú távú hasznot a gyors pénzszerzésre cserélte. Ez alátámasztja azokat a megállapításokat, hogy az államkassza 1918 közepére szinte teljesen kimerült.¹⁴⁵

A borkereskedelem példáján az is megfigyelhető, hogy a katonai szövetségi rendszerek keretei közé szűkült kereskedelmi kapcsolatokban a különböző államok az önös érdekeiket tartották szem előtt, és szövetségesük rovására igyekeztek saját céljaikat érvényre juttatni.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)

K184 = Földművelésügyi Minisztériumi Levéltára

¹⁴⁴ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1916–1918*, 267.; Eckhart, 1941. 188.

¹⁴⁵ Völgyesi, 2014. 44.; Pallai, 2018. 211–212.

2. Kiadott források és szakirodalom

Adamson

2014 Adamson, Claire: 100 Years Ago: The War Wounds of Germany's Vineyards. In: *Wine-searcher*. <https://www.wine-searcher.com/m/2014/07/100-years-ago-the-war-wounds-of-germany-s-vineyards> (letöltés: 2023. június 21.).

Allen

1940 Allen, William E. D.: *The Ukraine. A History*. Cambridge, 1940.

Ayuda–Ferrer–Pérez–Pinilla

2020 Ayuda, María-Isabel – Ferrer-Pérez, Hugo – Pinilla, Vicente: Explaining World Wine Exports in the First Wave of Globalization, 1848–1938. In: *Journal of Wine Economics*, 15. (2020) 3. sz. 263–283. DOI:10.1017/jwe.2020.4.

Balassa

1975 Balassa Iván: Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedésében. In: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–1974*. Szerk.: Takács Imre. Bp., 1975. 145–157.

Barta

2015 Barta Róbert: A Nagy Háború és Magyarország. In: *Vidék és város. Az első világháború és a magyar vidék*. Szerk.: Barta Róbert – Csiszár Imre. Hajdúnánás, 2015. 9–31.

Berend

2008 Berend T. Iván: *Európa gazdasága a 20. században*. Bp., 2008. (História Könyvtár. Monográfiák, 25.)

Bódy

2018 Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. Szerk.: Bódy Zsombor. Bp., 2018. 151–194. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 2.)

Botos

2015 Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. In: *Múltunk*, 60. (2015) 3. sz. 70–138.

Bozzay

2018 Bozzay Réka: Németalföld és a magyar borok a késő középkorban és kora újkorban. In: *„Vina bibant homines, animantia cetera fontes.” Tanulmányok a magyar bor történetéből*. Szerk.: Pósnán László – Tózsza-Rigó Attila. Debrecen, 2018. 37–49.

Deckers

2010 Deckers, Daniel: *Im Zeichen des Traubenadlers. Eine Geschichte des deutschen Weins*. Mainz, 2010.

Dornik–Lieb

2013 Dornik, Wolfram – Lieb, Peter: Misconceived Realpolitik in a Failing State: The Political and Economical Fiasco of the Central Powers in the Ukraine, 1918. In: *First World War Studies*, 4. (2013). 1. sz. 111–124. DOI: <https://doi.org/10.1080/19475020.2012.761393>.

Drucker

1925 Drucker Jenő: *A magyar szőlő- és borgezdaság tíz-éves története egyesületünk életében (1914-től 1923-ig)*. Bp., 1925.

Eckhart

1941 Eckhart Ferenc: *A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941*. Bp., 1941.

Feinstein–Temin–Toniolo

2008 Feinstein, Charles – Temin, Peter – Toniolo, Gianni: *The World Economy between the World Wars*. New York, 2008.

Feyér

1970 Feyér Piroska: *Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai*. Bp., 1970.

Gazdasági ismertető

1915 *Gazdasági ismertető az osztrák és magyar csapatok által megszállott orosz-lengyelországi területekről*. Bp., 1915.

1916a *Gazdasági ismertető a német közigazgatás alatt álló orosz-lengyelországi és litvániai területekről*. Bp., 1916.

1916b *Gazdasági ismertető az osztrák és magyar csapatok által megszállott wolhyniai területekről*. Bp., 1916.

Gebei

2018 Gebei Sándor: A „Kenyérbéke” – az első breszti béke, 1918. február 9. In: *Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei. Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae*, Új sorozat 45. köt. [Tanulmányok Dr. Misóczki Lajos tiszteletére.] (2018) 99–112.

Gunst

1987 Gunst Péter: A magyar mezőgazdasági kivétel (1850–1914). In: *Agrártörténeti Szemle*, 29. (1987) 3–4. sz. 262–291.

1989 Gunst, Péter: Agricultural Exports in Hungary (1850–1914). In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 35. (1989) 1–4. sz. 61–90.

Hajdu–Pollmann

2014 Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Bp., 2014.

Hatos

2018 Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Bp., 2018.

Jegyzőkönyv

1917 *Jegyzőkönyv a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának 1917. évi október 11-én tartott teljes üléséről*. Bp., 1917.

1918 *Jegyzőkönyv a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarának 1918. február 28-án tartott teljes üléséről*. Bp., 1918.

Jekelfalussy–Vargha

1888 *Közgazdasági és statisztikai évkönyv. Újabb második évfolyam*. Szerk.: Jekelfalussy József – Vargha Gyula. Bp., 1888.

Kaposi

2010 Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Bp.–Pécs, 2010.

Keynes

1920 Keynes, John Maynard: *The Economic Consequences of the Peace*. Harcourt, 1920.

Komjáthy

1966 *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Eingeleitet und zusammengestellt von Miklós Komjáthy. Bp., 1966.

Komoróczy

1944 Komoróczy György: *Borkivitelünk észak felé. Fejezet a magyar kereskedelem történetéből*. Kassa, 1944.

Közpincék szervezeti szabályai

1914 A M. Kir. Állami Közpincék szervezeti szabályai. Bp., 1914.

Lecat – Chapuis – McGarry Wolf

2021 Lecat, Benoît – Chapuis, Claude – McGarry Wolf, Marianne: Wine and War: Burgundy Wine Production and Consumption during World War I. In: *Journal of Wine Research*, 32. (2021) 1. sz. 11–37. DOI: <https://doi.org/10.1080/09571264.2021.1902294>.

Maár

1943 Maár Gizella: *A soproni szőlőművelés és szókincse*. Bp., 1943. (Német nyelvészeti dolgozatok IX.)

Magyar Pénzügyi Compass

1917 *Magyar Pénzügyi Compass 1916–1917*. Szerk.: Kormos Alfréd. Bp., 1917.

1918 *Magyar Pénzügyi Compass 1917–1918*. Szerk.: Kormos Alfréd. Bp., 1918.

1923 *Magyar Pénzügyi Compass 1922–1923*. Szerk.: Kormos Gyula. Bp., 1923.

Magyar Statisztikai Évkönyv

1918 Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal: *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1915*. Új folyam XXIII. Bp., 1918.

1924 Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal: *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1916, 1917, 1918*. Új folyam XXIV., XXV., XXVI. Bp., 1924.

Magyarországi Rendeletek Tára

1915 *Magyarországi Rendeletek Tára*. Bp., 1915.

V. Molnár

1998 V. Molnár László: Tokaji borok a cárok asztalán. Adalékok a 18. századi hegyaljai borok oroszországi kiviteléhez. In: *Világtörténet*, 20. (1998) 1–2. sz. 37–41.

Nagy Magyar Compass

1918 *Nagy Magyar Compass 1918/9–1919/20. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv*. Bp., 1918.

Németh

2009 Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés 1871–1918*. Bp., 2009.

Olosz

2023 Olosz Levente: Galíciaiak, borkereskedők és razziák Magyarországon, 1918 nyarán. In: *Korall*, 24. (2023) 92. sz. 125–145.

Orosz

2009 Orosz István: Népeségváltozás és társadalmi átalakulás Hegyalján a 19. században. In: *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. Szerk.: Orosz István – Papp Klára. Debrecen, 2009. 295–316.

Pallai

2018 Pallai László: A Monarchia pénzügyi helyzete az első világháború idején. In: *„Indivisibiliter ac Inseparabiliter.” „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul.” A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai*. Szerk.: Szakál Imre. Beregszász–Ungvár, 2018. 201–213.

Pósán

2018 Pósán László: Bortermelés és borkereskedelem a középkori Magyarországon. In: *„Vina bibant homines, animantia cetera fontes.” Tanulmányok a magyar bor történetéből*. Szerk.: Pósán László – Tózsá-Rigó Attila. Debrecen, 2018. 8–16.

Rauchensteiner–Broukal

2014 Rauchensteiner, Manfred – Broukal, Josef: *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Wien, 2014.

Rigó

2022 Rigó, Máté: *Capitalism in Chaos: How the Business Elites of Europe Prospered in the Era of the Great War*. New York, 2022.

Sávoly

1917 Sávoly Ferenc: Hazánk időjárása az elmúlt május és júniusi hónapban. In: *Az Időjárás. Meteorológiai és Csillagászati Folyóirat*, 21. (1917) 7–8. sz. 115–124.

Schnitzius

1964 Schnitzius, Dieter: *Deutschlands Wein-Außenhandel seit dem ersten Weltkrieg*. Köln, 1964.

Szakály

2000 Szakály Orsolya: Borkiviteli kísérletek a Tokaj-Hegyaljáról a XVIII. század utolsó harmadában. In: *Agrártörténeti Szemle*, 42. (2000) 3–4. sz. 301–320.

Tefner

2018 Tefner Zoltán: Háborús szövetség és vetélkedés. Ahogy a lengyelkérdést az Osztrák–Magyar Monarchia néhány jelentős politikusa látta (1914–1918). In: *Közép-Európai Közlemények*, 11. (2018) 1. sz. 75–95.

2022 Tefner Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1914–1918*. Bp., 2022.

Teleszky

1927 Teleszky János: *A magyar állam pénzügyei a háború alatt. A világháború gazdasági és társadalmi története*. Bp., 1927.

Tooze–Fertik

2014 Tooze, Adam – Fertik, Ted: *The World Economy and the Great War*. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 40. (2014) 2. sz. 214–238. DOI: <https://doi.org/10.13109/gege.2014.40.2.214>.

Tózsza

2018 Tózsza-Rigó Attila: A Magyar Királyság északi irányú borkereskedelme a 16. század második felében. In: *„Vina bibant homines, animantia cetera fontes.” Tanulmányok a magyar bor történetéből*. Szerk.: Pósnán László – Tózsza-Rigó Attila. Debrecen, 2018. 50–63.

Völgyesi

2014 Völgyesi Zoltán: Az első világháború gazdasági hatásai és a magyar hadigazdaság. In: *Levéltári Szemle*, 64. (2014) 4. sz. 35–49.

Vörös

2001 Vörös Andrea: Borhamisítási botrány Péccsett a 19. század végén. In: *Pécsi Szemle*, 4. (2001) 3. sz. 70–79.

Zelenski

1928 Zelenski Róbert: *Emlékeim*. Bp., 1928.

LEVENTE OLOSZ

THE SUCCESSES AND FAILURES OF THE HUNGARIAN WINE TRADE DURING THE
WORLD WAR I

Economic history typically views the Great War as a period marked by the isolation of economies and the disruption of global trade. Recent analyses, however, suggest a shift towards the reorganization of economic and financial relations and highlight the growing significance of trade between military blocks. This shift is also reflected in the Hungarian wine trade, which, for various reasons, gained increased significance during the last two years of the war, becoming Hungary's most important export item. The study primarily reviews the increasingly pivotal role of wine export in the national economy, highlighting the conflicts of interest that emerged both internationally and domestically. Germany's role as a military ally and an economic and geopolitical competitor receives special attention, as do the economic interests of Austria-Hungary with Ukraine. Hungarian wine producers and traders sought to protect their interests amidst changing international and domestic market conditions, while also contending with the government's centralizing efforts. Consequently, the paper also reflects on how the free trade of wine served to enrich producers, traders, and the banking elite, and investigates the tactics used by the government to capitalize on these profits.

CONTENTS

Expansion and Establishment (László Bíró)	481
<i>Studies</i>	
Tamás Túróczi: Search for Spanish–Japanese Relations during the Reign of Philip II	487
András Bencze: History of Russian America	513
Krisztina Kurdi: Service and Imperial Patriotism: The Work of the Lutheran Priest Sámuel Bredeczky in Galicia	533
Zoltán Vajda: Thomas Jefferson and the Problem of Poverty in the United States in a Republican Context	553
Bálint Kovács: Anthropological Characteristics and the Making of Scapegoats: Armenians in the Discourse of the Race Theory	571
Csaba Sáfi: Ethnic Politics or Cooperation? Diverging Political Options in Russian Politics in Ukraine	593
<i>Workshop</i>	
Levente Olosz: The Successes and Failures of the Hungarian Wine Trade during the World War I	611
<i>Book Reviews</i>	
Episodes in Albanian–Hungarian Historical Contacts (Robert Pichler)	639
Northness of Russia (Gábor Gyóni)	645

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2023. évi évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Kutatási Hálózat Titkársága
és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

